

מאורות תורת המשפט

תשובות אקטואליות בדיני ממונות

אבישי נתן מייטליס

ט"ז אלול תשע"ד נשלח חנימם מידי שבועיים, להצטרפות: meorothamishpat@gmail.com גליון מספר 3

התארחו בדירה וקטן הזיק בה

המקרה:

משפחה התארכה בשבת לרגל שמחה משפחתית, בדירה שסידר בעל השמחה. במהלך השבת, שיחקו הילדים בבית האירוח, ואחד הילדים שבר בשגגה אגרטל יחודי של המארחים, קרע מעט מבד הספה תוך כדי משחק, וכן הזיק את אחד התריסים (שנפתחים ע"י ציר המחובר לכותל הבית).

האורחים טוענים עפ"י המשנה בב"ק פ"ח שקטן פטור מנזקין, וכי אינם צריכים לשלם כלל על הנזק מדינא (הם היו מוכנים ואף רצו לשלם מחצית משווי הניזקין, לפני משורת הדין, לדעתם).

המשפחה המארכת שניזוקה טוענת כלפי בעל השמחה, הבאנו לך את מפתחות הדירה, והנך אחראי על הנזקים שנגרמו.

בעל השמחה טוען, הלא ידעתם כי ביקשתי את הדירה עבור משפחה שבאה מחוץ למקום, ולקחתי עבורם את המפתחות, ולא עלי תלונתך, כי אם על משפחה זו, ועל הבן הקטן. ומזלכם לא שפר עליכם.

תשובה

מסקנת הדין:

קטן שהזיק פטור מלשלם, אך יש לו לשלם לפני משורת הדין לכשיגדיל, ולכפר על מעשיו. ועל כן אין יכולת לחייב את הקטן והוריו על פי דין, אך יש מקום לומר להורים לשלם את נזקיו בכדי לכפר על מעשיו. ואפשר שהדברים אמורים רק כשהזיק במזיד, אך אם הזיק בשגגה, סבר האגר"מ שנחלקו בכך השו"ע והרמ"א, ולדעת השו"ע פטורים מלשלם ולכפר, והרמ"א חייב גם על כך כפרה.

לכן, על האגרטל וכן על התריס (כיון שהוא מחובר לקרקע, לא חייבים עליו בדיני שמירה ושואל ופטורים מדינא), יש לפטור את הקטן והוריו מלשלם מדינא. ואם ירצו לכפר על מעשה הקטן, מה טוב הוא.

כשקיבלו בית לשבת, קיבלו על עצמם בעל השמחה והאורחים הדיירים חיובי שואל, וחייבים בכל הנזקים שיוזקו את שקיבלו ושאלו, ובכללם הספה (אמנם גם את התריס קיבלו, אך פטורים עליו מטעם אחר), אא"כ לא היו אמורים להכנס לחדר שבו מצוייה הספה. וישלמו לבעלי הדירה דמי נזק הספה. אמנם, אם הספה היתה ניזוקה מחמת שימוש סביר ונהוג, יהיו פטורים מלשלם, מדין מתה מחמת מלאכה.

נימוקי הדין

קטן שהזיק, האם פטור או חייב

יש להקדים לבחון את מידת חיוב קטן על נזקיו, וכן אחריות הוריו על נזקיו.

המשנה בב"ק פ"ח אומרת: 'חרש שוטה וקטן פגיעתן רעה. החובל בהן חייב, והם שחבלו באחרים פטורין'.

הרי שקטן פטור על נזקים שגרם ועשה, ואף לכשיגדיל פטור כפי שפסק הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק פ"ד ה"כ: 'אף על פי שהגדיל הקטן אינם חייבין לשלם, שבשעה שחבלו לא היו בני דעת', וכן פסק השו"ע בס' תכד סעי' ח.

פטור זה נוהג רק במקרה שיצר היזק, אך אם נהנה הקטן מאשר עשה, חייב בתשלומין על שעשה, וכן באר הרמב"ם בהלכות טוען ונטען פ"ה ה"א: 'קטן שטענו הגדול, אם טענו בדבר שיש לו הנייה לקטן כגון עסק משא ומתן והודה הקטן נפרעין מנכסיו... ואם טענו בדבר שאין לקטן הנייה, כגון נזקין וחבלות אף על פי שמודה ואף על פי שיש לו ממה ישלם פטור, ואפילו לאחר שהגדיל'. וכ"כ בסמ"ג עשין ס"ז, והשו"ע בס' צו סעי' ג.

עפ"י חלוקה זו באר המגיד משנה בהלכות מלוה ולוה פכ"ו ה"י מדוע קטן שלוח חייב לשלם, וכן כשגנב הקטן כפסק הרמב"ם בהלכות גניבה פ"א ה"ח, בעוד שאם הקטן הזיק וחבל, פטור מלשלם. שכן כשנהנה ממעשיו, תיקנו לו חכמים מקח וממכר, משהגיע לגיל של עונת פעוטות. אך כשהזיק פטור, כל עוד הינו קטן, שכן מוגדר כמי שאין לו דעת.

אולם האור זרוע בב"ק בס"י שנו שהובא בהגהות אשרי ב"ק פ"ח ס"ט סברו שקטן חייב לשלם כשיגדיל¹.

למעשה כתבו המשנה למלך מלוה ולוה ד, יד ד"ה 'והיכא', היש"ש ב"ק פ"ח הכ"ז, שער המשפט שמת, ב' ורעק"א בתשו' ח"א ס"ו קמ"ז **שדעת הגה' אשרי הינה דעת יחידאי, ולא פסקין כן.** ובתשו' מהר"י אסאד ח"ג ס"י ס"ד ד"ה 'ועוד' סבר שגם הגה' אשרי לא חייבו מדינא, אלא מדרבנן. וכן הוא ביביע אומר ח"מ ח"ח ס"ו ו.

כן ניתן להבין שסברה הגמ' במסכת שבת בדף נו:, כשהביאה כי יאשיהו המלך השיב כשגדל את כל הדינים שפסק בהיותו בן שמונה עד שמונה עשרה. ולכן ציינו אותו במיוחד, כיון שלא היה חייב לשלם על כך מדינא.

חיוב קטן לפני משורת הדין, וככפרה על מעשיו

¹ ראיות המחייבים את הקטן כשיגדיל

א. הגמ' בב"ק בדף צח: בענין שורף שטרותיו של חברו, הביאה: 'דכפיה רפרם לרב אשי, ואגבי ביה כי כשורא לצלמא'. ורש"י שם פירש, דרב אשי שרף שטר חברו בילדותו, וגבה ממנו רפרם את כל מה שהיה כתוב בשטר. א"כ רואים שכפו לשלם על מה שהזיק בילדותו.

ב. עוד הביאו ראיה מב"ק בדף לט. בענין שור של יתומים שמעמידים להם אפוטרופוס, שאם השור הזיק יגבו מעליה. ורבי יוסי בר חנינא אמר בגמ' שם, שגובין מעליית אפוטרופוס וחוזרין ונפרעין מן היתומים כשיגדלו. ופירש רש"י שם בטעם הדין שנפרעים מן היתומים לכו גדלי, דאל"כ מימנעי ולא עבדי שלא ירצו להיות אפוטרופוסים. שוב מוצאים שגובין מיתומים כשיגדלו.

ישוב הראיות:

על הראיה הראשונה יישבו האחרונים שלא היה ר' אשי קטן. בפלפולא חריפתא ב"ק פ"ט ה"ג אות כ כתב שרב אשי שרף השטר בגדלותו בשוגג. ובמהר"ם פאדווה ס"ז כתב שאין כוונת רש"י דשרף השטר בהיותו קטן ממש, אלא הכוונה שלא היה בגדולותו בתורה. וכן בגדולי תרומה שער לו ב' כתב דכוונת רש"י לא שהיה רב אשי קטן ממש אלא שהיה בילדותו, וכ"כ בגנת ורדים כלי יג סק"ג. וכן הט"ז בחו"מ שמת סק"ג סבר שרש"י רצה להסביר שלא עשה רב אשי מעשה זה בהיותו גדול בתורה, אלא בילדותו.

הט"ז באו"ח בס"י שמג סק"ב יישב שאמימר כפה את ר' אשי בדברים ושידלו שישלם, ולא כפה ממש בשוטים, ולפנים משורת הדין ביקש ממנו לשלם. כפי שכופין כדי לילך בדרך טובים, ואין כאן כפייה מדינא.

על הראיה השניה, כתבו הפלפולא חריפתא ב"ק פ"ח ה"ט אות ז והב"ח באו"ח בס"י שמג לחלק בין דין גביית האפוטרופוסים מהיתומים לאחר שיגדילו, לבין כל נזק. שכן לו לא ישלמו היתומים אח"כ לאפוטרופוסים, ימנעו הכל מלהתמנות לתפקיד זה שכרוך בו סיכון ממוני. ולכן אף שמעיקר הדין פטורים היתומים לאחר שיגדילו, כדי שלא ימנעו מלעשות עצמם אפוטרופוסים, תיקנו לחייב את היתומים לאחר שיגדילו.

אך הרמ"א באו"ח בסי' שמג הביא דעת תרוה"ד בסי' סב ופסק: 'וקטן שהכה את אביו או עבר שאר עבירות בקטנותו, אע"פ שא"צ תשובה כשיגדל, מ"מ טוב לו שיקבל על עצמו איזה דבר לתשובה ולכפרה, אע"פ שעבר קודם שנעשה בר עונשין'. וכ"כ ברב פעלים ח"ב יו"ד סי' יח שיש לכפר על שעשה בקטנותו.

וכן בספר חסידים סי' תרצב כתב שחייב לשלם הכל כשהגדיל, ולכן יאשיהו שילם. ומטעם זה מביא אדם קרבן לכפר על בניו ובנותיו הקטנים שכן נקראים מחוסרי כפרה.

ובתשו' שבות יעקב ח"א סי' קעז נשאל בנער קטן שנשלח ממשחה ושמחה לקנות יין, ומצא הנער את המרתף פתוח, ולקח יין הרבה בלא מחיר, וגם נשפך הרבה לאיבוד. וחייב השבו"י את הקטן במה שנהנה, כדברי הרמב"ם בהלכות גניבה והשו"ע בחו"מ ה"ה סעי' טו. ואף מה שהלך לאיבוד חייבו לשלם אם רוצה לצאת ידי שמים, ומשום שצריך לקבל עליו כפרה, עפ"י דברי הרמ"א אלו.

וכן כתב הנודע ביהודה תנינא יו"ד סי' קסד: 'לא מסתבר שלא יהיה שום עונש שמים על האדם קודם עשרים שנה, ונמצא עולם הפקר, וירצח את רעהו כשלא יהיו שם עדים, וינאף, ויעשה כל תועבות השם. ולדעתי הכונה, שבעה"ז אין הקב"ה עונשו בחייו קודם עשרים שנה, אבל אחר מיתה כל מעשה אדם כל ימי חייו, משהגיע לכלל דעת אפילו לעונת הפעוטות כשכבר יודע שהיא עבירה צריך לסבול כפי מעשיו'. כלומר אף קטן נענש על מעשיו, הגם שאין חיוב בבי"ד עליו.

וכן סבר הט"ז באו"ח בסי' שמג סק"ב שכפה רפרם לרב אשי לא מעיקר הדין, אלא לפנים משורת הדין. וכן פסק במשנה ברורה שם סק"ט דעליו לשלם בין הזיק בגופו ובין בממונו לפנים משורת הדין, וכן הבין בגר"א ובחיי אדם.

ובאגרות משה יו"ד ח"ב סי' י סבר שחיוב לפנים משורת הדין הוא רק באופן שהזיק במזיד, וידע מהעוולה שעושה. ולכן שו"ע לא הזכיר חיוב זה, רק הרמ"א הביא מתרוה"ד אף שאין חטא בידו, טוב שיעשה תשובה וכפרה משום שיצא ממשול מתחת ידו (שכן לו היה גדול היה חייב אף על שגגתו, שאדם מועד לעולם אף כששוגג).

בדעת הרמב"ם נראה להבין שאמנם אין חיוב תשלומין על הקטן על הנזק שעשה, אך יש ביד בי"ד לייסר אותם על מעשיהם, כדי להחזיר לדרך הישר, כן הוא בביאורו של הרמב"ם בפירוש המשניות ב"ק פ"ח מ"ד: 'יש לדיינים לייסר אותם כדי להסיר היזקם מבני אדם'. וראה עוד ברמב"ם בהלכות גניבה פ"א ה"י: 'ראוי לבית דין להכות את הקטנים על הגנבה כפי כח הקטן, כדי שלא יהיו רגילין בה. וכן אם הזיקו שאר זקנין'.

לסיכום: הנה במעשה שלפנינו, היה הקטן אנוס או שוגג, אף שמעיקר הדין אילו היה גדול היה חייב, מ"מ קטן פטור מדינא. ולדעת האגר"מ, לשיטת השו"ע אין חיוב לשלם לכשיגדיל אף לא לפנים משורת הדין, ויכול לומר קים לי כן, ולא לשלם אף לפנים משורת הדין. אמנם לדעת הרמ"א יש לקטן לכפר על מעשיו.

נזק הספה – שואל חייב אף באונסין, הגם שנעשו ע"י קטן

משפחה שקיבלה דירה לשבת בחינם, הם מוגדרים כשואלים, וחייבים ככל שואל באונסין. ואף שלא פנו באופן ישיר לבעלי הבית, ולא אמרו שמקבלים על עצמם חובות כשואל (השו"ע בסי' רצא, ה וכן בסי' שג, א סבר עפ"י הרמב"ם שצריך השומר לעשות קניין בחפץ על מנת לקבל על עצמו חיובי שמירה, וזאת עשו משנכנסו לבית וסגרו את הדלת). הגמ' בב"מ צד. אמרה שהגדרת שואל היא, הואיל וכל הנאה שלו. כלומר, כיון שבפועל הינם נהנים מהדירה ללא תמורה, מוגדרים כשואלים וחייבים בהתאם לכך (הנתי"מ בסי' שמ ביאורים ח כתב כי בעצם השימוש והנאותו מתחייב השואל).

נמצא שגם לו היה נגרם הנזק ע"י אונס, ובכלל זה כשילד קטן הזיק, יש לחייב את הורי הילד על שאלת הבית שניזוק, מלבד נזקים שנעשים תוך כדי שימוש סביר, כידית דלת או כיסא שנשברו תוך כדי שימוש רגיל. וכן יהיו פטורים מנזק הספה לו היתה ניזוקה מחמת שימוש סביר.

כעת נותר לדון על מה קיבלה המשפחה שדרה בדירה חובת אחריות כשואל. שכן אמנם כשמשאילים דירה, נהוג ליתן בעין יפה, ולאפשר שימוש בכל הנצרך לבאים להתאכסן בצל קורתם בשבת, והוי כהשאילו להם את שמסתבר שנדרש להם, כמו מיטות, מזרנים, מיחם, כוסות וכו' וכן להתרווח בספה.

אך האורחים לא קיבלו על עצמם חובות כשואל על כל כלי הבית ולא על שבארונות, וכלי הנוי שבבית (אמנם אם לא יגעלו את הבית, וזניחו משמירתם על הבית ותכולתו, יהיו חייבים מדין פשיעה בשמירה), ולא יתחייבו עליהם כדין שואל, שכן לא התנו קודם לכן מה כלול בקבלת אחריותם, אלא שימושם והניתן לשימושם מגדיר את חיובם באונסין.

מטעם זה, אין להטיל על ההורים חיובי שואל על האגרטל, אך על הספה הינם חייבים כדין שואל שחייב באונסין. אמנם, אם הספה לא היה במרחב השימוש שניתן לבני הבית לשימוש, והקטן פנה לאחד החדרים שלא הוגדרו לשימושם, לא יהיו חייבים על נזק הקטן מדין שואל.

כשקיבל שמירה, חייב על נזקי קטן

לפני כחודשיים, שאל יהודי את מו"ר אבא, שקיבל סכום כסף לשמור, והניחו במיכל שוקו ריק במקרר. בנו הקטן ראה קופסא ריקה והשליכה לאשפה. והשיבו אמו"ר שאינו פטור על נזק הקטן, כיון שקיבל על עצמו שמירה, ולא הרחיק ממגע בניו שלא יזיקו, חייב בתשלומי פשיעת שמירתו.

האורחים חייבים בשמירה על המצוי בבית (שו"ע סי' רצא, וסי' שז, לא מבעיא לרא"ש שמיד שהסתלקו בעלים מתחייב שומר, אף לרמב"ם שצריך קניין, כשנכנסו לדירה קיבלו שמירתם. וראה פתחי חושן פיקדון פ"ב ס"ק מט), והכנסת ילדים קטנים לבית לדירת אירוח לשבת אינה בגדר פשיעה בשמירתם, כל עוד לא התנו מראש בניגוד לכך. על כן אין לחייבם על האגרטל, משום פשיעה בשמירה. אא"כ היה מונח במקום שכל בר דעת היה מרחיק קטן משם, ובדרך כלל לא מאפשרים כניסת ילדים לשם.

העמיד קטן בחנות ממתקים, חייב על נזקיו

ישנה מציאות נוספת שניתן לחייב על מעשה קטן, כאשר משתמש האב בבנו הקטן, והעמידו בחנות ממתקים סמוך למדף, כשברור לכל שידו של הבן תקח מכל אשר שאלו עיניו.

הגמ' בב"ק בדף נו: הביאה דעת רבה אמר רב מתנה אמר רב: 'המעמיד בהמת חברו על קמת חברו חייב'. התוס' שם בארו שחייב מטעם שן ורגל, אע"פ שאינו בעלים של הממון המזיק, הוא הבעלים על ההיזק, כיון שהעמיד אותה, מוטלת עליו אחריות נזקיה, כן באר החזו"א ב"ק סי' א, ז והברכת שמואל ב"ק סי' א סק"ג בשם הגר"ח. הרא"ש פ"ו סי' ג הסכים אמנם שכיון שהעמידה על קמת חברו חשיב כבעירו להתחייב בניזקה, אך הבין שחיובו הוא משום 'אש' (ויתחייב ברשות הרבים), שלא כדברי התוס'.

אך הרשב"א באר שאע"פ שאין הבהמה שלו, כיון שהעמידה על הקמה הרי הוא כאילו מאכילה בידים. הרי שלדעתו, החיוב הוא מדין 'אדם המזיק' – 'כאלו מאכילה בידים', ויהיה חייב גם ברשות הרבים, בניגוד לשן ורגל שפטור כשהזיקו ברשות הרבים. וכן בארו ר' שמעון שקופ בדף נו: ד"ה 'המעמיד' והחזו"א ב"ק סי' כב בדעתו.

השו"ע בס' שצד, ג חייב את המעמיד בהמת חברו על גבי קמת חברו לשלם מה שהזיקה, והרמ"א כתב שהו"כ כמזיק בידים. מוכח שהבין הרמ"א כדעת הרשב"א, שמקור החיוב הוא 'אדם המזיק'.

נמצא שהמעמיד קטן במקום בסמיכות למדף ממתקים שוודאי יתפתה ויאכל, הינו כאדם המזיק וחייב.

ודווקא מעמידו במקום שהנזק יהא ברור, אולם כשמתארח בבית כשלא צפוי באופן ברור שיזיק וישבור את האגרטל, אין לחייב את הוריו, אלא אם קיבלו חיובי שואל, כפי שבארנו לעיל.

נזק התריס – המחובר לקרקע אם פטור מדיני שמירה ושואל

דלתות הבית התריסים והחלונות, הינם בכלל המבנה (ראה תשובת הרא"ש שהביא השו"ע בס' רלב סעי' ה), והמשפחה קיבלה על עצמה בעצם שנכנסה להשתמש בדירה, במבנה על כל מרכיביו, ולכאורה היו חייבים לשלם על נזקי הקטן מדינא.

אלא שהמשנה והגמ' בב"מ בדף נו אמרו שאין חיוב שמירה בקרקע, וכן נפסק בשו"ע וברמ"א בס' שא סעי' א, ועל כן אין לחייב את ההורים מדיני שומר ושואל (אף אם פשעו למרן והרמ"א שם, וכן הכריע הפת"ש שם ודלא כש"ך שחייב עפ"י רש"י והרמב"ם). והסמ"ע שם סק"ה סבר שאף הנזק והאונס נגרמו באופן חיצוני, פטור השואל.

התריס הינו חפץ מטלטל בפני עצמו, אך מחובר לבית. הרמ"א בס' צה סעי' א הביא מחלוקת התוס' בשבועות מב. והעיטור בדין תלוש וחברו לקרקע, והרמ"א הכריע לפטור כתוס', וכן הש"ך סק"ח הקצוה"ח סק"ג, החת"ס ס' רה והמג"א בס' תרלז סק"ז.

בספר משפטיך ליעקב ח"א ס' ת כתב להבדיל בין חיבור בטיט ובמלט שנחשב מחובר לבית, ויפטר מכל חיובי אונסין, לבין המחובר בברגים, שיחשב מטלטלין.

למסקנה: יש לקבוע בדין נזקי תריסי בית; תריס הזזה – יתחייבו המתארחים בנזקו מדינא כדין מטלטלין. ברם אם התריס קבוע בכותל, כבנידון דידן, הרי הוא נקבע בקירות הבית ונחשב כמחובר, וההורים פטורים מדיני שואל במחובר לקרקע. ועל נזק קטן פטורים מדינא, ויש להם לכפר על מעשיו מדיני שמים, ולפייס את בעלי הדירה.

בעל השמחה נחשב גם כשואל

אין לפטור את בעל השמחה מאחריות, והינו גם מוגדר כערב על השאלה זו.

אמנם בעל השמחה לא ביקש את הבית בכדי לדור בו, והודיע מראש שמעוניין לקחת את המפתחות עבור אורחיו, אבל כיון שנהנה בעל השמחה מכך שהשאל לו דירה וסמך עליו, וכעת יש לו דירה לשכן את אורחיו, נחשב כערב על שאלה זו, וחייב באונסין ובנזק הקטן. ופטור מאחריות, כשנפטרו המתארחים.

הש"ך בס' רצא ס' ק"ק מד כתב שאם שאל סוס שיסע עליו שליחו, הינו נחשב השואל, הגם שהשליח נוסע ומשתמש בו. ויש לחלק לנידון דהכא, שכן השואל סוס אף שנועד שיסע בו השליח – הרי זהו צורך של משלח גרידא, אלא שהביא לשליחו לסוע בו, ולולא צורך המשלח – לא היה שליח שואל סוס זה. לעומת כששאל דירה לאורחיו, לא נהנה מהדירה בעצמו ופנה לשכנו רק משום שהאורחים היו צריכים לדירה בשל שמחה, ובעל השמחה לא משתמש בשירות זה (וראה ח' הר"ם חו"מ ס' ו' ששואל חפץ להשאל לאחר, שפטור ראשון). ועל כן יש לראות בבעל השמחה רק כערב.

נמצא שבעלי הדירה יוכלו לתבוע מאת האורחים שדרו בדירתם את נזקי הספה מדינא, ואם לא ישלמו, או שלא יתאפשר לתבוע אותם, יפנו אל בעל השמחה, ויתחייב לשלם להם מדין ערב.

אלא שנראה לחלק בין מציאות שהיה בעל הדירה משכן את בני ביתו בביתו, ובשל המחסור במקום שאל משכנו דירה, ולצורכו שאל. ולרמב"ם שצריך מעשה קניין, יש לראות בכניסתם של האורחים לדירה ובסגירתם את הדלת כשליחי המארח וקנה בקנייני שאלה במעשיהם (כן כתב בחו"ד ביו"ד בס' רסד סק"ב שקנה בית ולא עשה קניין, והשכירו לאחר – קנה משכיר בחזקת השוכר. כיון שדר בבית מכוחו). אולם אם לא סבר לשכן בני משפחה בביתו, אלא שאל עבורם, מסתבר שנחשב רק כערב, שבשל דיבורו השאלו דירתם לאורחים.

לדברים אלו נראה, שאם שואל בסתמא משכנו דירה עבור אורחיו, נעשה בכך שואל בעצמו. אך אם שאל עבור אורח מסויים ומציין את שמו שלשמו שואל, יהיה מוגדר רק כערב על השאלה זו. ונפק"מ, אם יוכל לדרוש מאת בעל השמחה תחילה, עוד בטרם פנה לאורחים שדרו ושהו בביתם.